

MICHAL AJVAZ: DRUHÉ MĚSTO

(1993)

Beletristické i esejistické dílo Michala Ajvaze (* 1949) tvoří celistvou filozofickou a uměleckou výpověď. Ajvazovy prózy nezapírají zázemí v postmoderní filozofii (viz též autorovy odborné studie mj. o pracích Jacquesa Derridy, Jeana-Françoise Lyotarda) i ve východních filozofických směrech. Mezi Ajvazovými jednotlivými díly je možné vysledovat i zřetelné tematické souvislosti. Již pro básnickou sbírku se záměrně žánrově matoucím názvem *Vražda v hotelu Intercontinental* (1989) a pro soubor kratších prozaických textů směřujících k aforismům a paradoxům *Návrat starého varana* (1991) se stalo stěžejním téma města jako magického prostoru, věč-

ného labyrintu světa. Próza *Druhé město* (1993) toto směřování dovršuje.

Rozsahem se *Druhé město* hlásí k novelám, ale jeho žánrové zařazení je poněkud komplikovanější. Hledačské postavení vypravěčského subjektu putujícího Prahou, prostory druhého města i s pomezími „meziprostory“ nabádají k jeho zařazení mezi „romány cesty“. Hledání jiného a setkávání s odlišným v průběhu hrdinova putování nabývá charakter zasvěcování. Iniciační princip je ukryt už v knize s fialovými deskami, ke které je hrdina-vypravěč přitahován tajemnou silou. Obsahují jej i setkání s lidmi a tvory, kteří ústřední postavě vypravěče sdělují svá svědectví o jiném světě – varující vědecký pracovník klementinské knihovny, návštěvník malostranské kavárny; ale především příslušníci druhého města – obchodník, jenž hrdinovi-vypravěči daruje kouzelnou tekutinu umožňující létat, majitel recitačního ptáka a pták samotný, zraněný rejnok a zvláště ochránce chrámu. Impulzy, jež protagonista získává v těchto setkáních, odkazují k pravidlům pohádkové narace. Text současně balancuje na hraně žánru dobrodružného románu, respektive románu s tajemstvím. Vypůjčuje si i rekvizity těchto žánrů – tajemný podzemní chrám, nesrozumitelné nerozluštěné písmo, nebezpečná zvířata, s nimiž je třeba vést boj na život a na smrt, divokou džungli, krásnou dívku, jež alternativní svět vlastně ovládá, atd. Úsilí vypátrat, kam mizí lidé, kteří nastoupili do zelené tramvaje, zjistit, co se s nimi stalo, jestli žijí a jak, dává próze detektivní rozměr a logicky ústí ve snahu nalézt, co se skrývá za naším světem, a odhalit jeho principy.

Motiv knihy jako čehosi tajemného, do sebe uzavřeného a v určitém smyslu bezúčelného odkazuje k prózám Jorge Luise Borgese. Už sama kniha je metaforou naší

představy světa jako řádu a světa, jaký možná je: poskytující pouhé indicie ke svému interpretování; svět neuzavřený, neproniknutelný, skrývající v sobě další světy s jejich principy, další okraje světů a jejich středy. Ač příběh začíná vypravěčovou neodolatelnou touhou vytáhnout knihu z antikvární police a otevřít ji, ač je do jejího nesdělného písma vtahován, ač se s ním setkává v různých tiskovinách a na vývěsných štítech druhého města, s nímž je náhle konfrontován, ač mu litery z jedné jediné knihy, kterou si přinesl domů, zaplavují knihovnu, přelézají do jiných knih jako zhoubná nákaza, zůstává toto písmo pro hlavní postavu po celou dobu nečitelné.

Knihy z antikvariátu plní svůj motivační úkol: vzbudí hrdinovu touhu vyřešit záhadu, kterou pro něj sama představuje, a pít se po dalších otázkách, jež mu setkávání s jevy druhého města nabízejí. Zda-li je nalezená kniha opravdu kultovním textem, zůstává nevyřešeno. Její písmo je totožné s tím, kterým jsou tištěny noviny druhého města. Druhé město má své ságy a posvátné texty, ale národní epos *Zlomená lžička* mají za úkol přednášet recitační ptáci. Už tím je zpochybněn význam, který v „našem světě“ knize, psanému a tištěnému textu, přikládáme, a otevírá se otázka po možnosti pochopení jiného systému s odlišnými hodnotami, jež ovšem vetřelec může interpretovat jen skrze svoji vlastní zkušenost, kterou má v sobě zakódovanou svým vlastním „městem“. Nebo naopak: „Četl jsem kdesi, že knihy pojednávají jen o jiných knihách, že znaky poukazují zase k jiným znakům, že kniha nemá nic společného se skutečností, že spíš skutečnost sama je knihou, protože je vytvořena jazykem.“ (140)

Druhé město se hrdinovi-vypravěči ukazuje jako druhá strana jeho města Prahy, protože pro nás existuje jen to, „co se včleňuje do her, které hraje: není divu, že nic nevíme o světě, který se prostírá za okrajem prostoru těchto her; asi bychom si jej ani nevšimli, ani kdyby pořádal své slavnosti přímo uprostřed našeho denního shonu“ (59). Při svém putování protagonista mimoděk odkrývá topografii Prahy, o čemž svědčí už názvy většiny kapitol (*V univerzitní knihovně, Petřín, Malostranská kavárna, Zahrady, Bistro na Pohořelci, Na věži, Obchod v Maiselově ulici, Karlův most, Vinárna U hada*), a funguje jako svébytný průvodce městem: Čtenáře zavádí do antikvariátu v Karlově ulici, do Klementina, na Petřín, na Pohořelec, do Malostranské kavárny, na filozofickou fakultu, na věž malostranského Mikulášského chrámu, na Staroměstské náměstí, ale i do předměstských zahrad.

Praha se stává viditelným pozitivem, druhé město křehkým, nezřetelným negativem. Tatáž krajina je prostorem pro dva světy, které se navzájem téměř nepotkávají, neprolínají. A to jak ve fyzické rovině – druhé město se rozprostírá v netušených podzemních prostorech, v „meziprostorech“ stěn, bytů, za pověšenými kabáty, v dutinách soch atd., tedy v alenkovské říši za zrcadlem; ale k setkání nedochází ani v rovině ideové. Dvě rozdílná společenství osidlují tentýž prostor, aniž by o sobě navzájem mnoho věděla, a zabydlují jej svou kulturou, mýty, náboženstvím i dějinami, přivlastňují si jej, svými příběhy, svými texty.

V noci se v jinak přehledné a všední Praze probouzí jiný život, život druhého města – v dutých sochách se otevírají bary i řemeslnické dílny, obchody v noci nabízejí jiný sortiment... Jako má Praha svou každodennost, i její altera pars prožívá dny všední i sváteční. Vypravěč-hrdina se setkává s útržky druhého města, sleduje výseky jeho běžného života, proniká i do jeho rituálů. Příslušníci druhého města jej však odhalují a pronásledují. Je vetřelcem, cizincem. Ovšem i to je zrelativizováno: „*Nikdo není cizincem, všichni se jen vrací.*“ (80) Z této pozice se snaží odhalit principy světa „za zdí“ a nalézt jeho „střed“, protože se domnívá, že „*tam za hranicí je ukryté tajemství našeho světa, doopravdy žít budeme moci až potom, až se vrátíme z druhé strany. [...] máme naději, že tam za hranicí konečně uvidíme prvotní tanec, jehož stopou je náš svět*“ (18).

Hrdinovo pátrání se však jeví jako naivní, bezúčelné. Při svých expedicích si začíná být vědom toho, že „*hranice našeho světa není vzdálená, netáhne se na obzoru nebo v hlubinách; bledě světélkuje v nejtěsnější blízkosti, v šeru okrajů našeho těsného prostoru, koutkem oka pořád nahlížíme, aniž bychom si to uvědomovali, do jiného světa*“ (8). Na oné hranici se pohybuje lehce (ovšem vždy v noci, jen jako by na pomezí spánku a bdění), ale nahlédnout „do středu“ druhého města – tedy pochopit jeho zákonitosti – nelze. Možný důvod nabízí recitační pták Felix, jenž odkrývá pravděpodobně tabuizovaný rituální text: „*Místa, kterým říkáme okraje, jsou tajným středem,/ na jehož okrajích žijeme. Pták Felix, recitátor,/ který seděl na rameni lesklých robotů bloudících galeriemi,/ však praví: tento tajný střed je sám jen okrajem/ vzdálenějšího středu, poslední střed září ve snu/ za tisíce hranicemi, nikdy k němu nedojdeš.*“ (107)

Přesto se hrdina-vypravěč vydává na expedici do druhého města – nikoliv v noci, kdy jedině se mu prozatím dařilo pomezím druhého města pohybovat, ale za denního světla. „Bránu“ druhého města hledá (inspirován hledáním brány pekelné v mýtech a pohádkách) ve svém vlastním světě a logicky ji začíná hledat tam, kde se se zprávou o existenci druhého města setkal poprvé, čili v Klementinu. Hranice mezi oběma světy je nezřetelná – knižní police prorůstají do pralesa, prales prorůstá do knih. Ale ani tentokrát do druhého města cestu nenachází a z jeho okraje – džungle, v níž narazil na chrám a jeho strážce – se vrací zpět. Ovšem v samotném závěru se vydává k zelené tramvaji znova...

Čím více se hrdina-vypravěč snaží proniknout do druhého města, tím více se mu to, co nalézá, stává nesrozumitelným, přestože mu stále nové indicie a současně „interpretační modely“ nabízejí sami obyvatelé druhého města. Ačkoliv mluví hrdinovým jazykem, jejich promluvy jsou sdělné jen částečně. Vzletné sentence plné metafor a jazykového humoru často hraničí se surreální hříčkou. Vypravěč vypovídá strohým, čistým, jasným jazykem, jenž ovšem tkví v jeho (tedy „našem“) světě a o něm vypovídá. Tímto jazykem je však druhé město neuchopitelné. Z běžného úhlu pohledu je jeho realita s lyžařskými vleky a rybami v dutých skleněných so-

chách ve ztemnělých pražských ulicích bizarní, bizarním a absurdním se jeví i obsah rozhovorů obyvatel druhého města. Řád světa „za zdí“ se promítá jedině v jazykové rovině, jazyk a narace je oním vypovídajícím znakem. Moc slova a textu dokládá i vypravěčovo náhodné setkání se ztrhaným, sešlým a vyčerpaným Dargúzem, božstvem druhého města – jen v mýtech a rituálních textech, v naraci je nesmrtným a nepřemožitelným bohem.

Hranice mezi porozuměním a nečitelností, smyslem a nesmyslem je tím hledaným pomezím mezi „naším“ a druhým městem: „[...] *do druhého města může vstoupit jen ten, kdo odchází s vědomím, že cesta, na kterou se vydává, nemá žádný smysl, protože smysl znamená místo ve tkáni vztahů, vytvářejících domov, že dokonce není ani nesmyslná, protože nesmyslnost je jen doplňkem smyslu a patří do jeho světa.*“ (154–155)

Opravy ve druhém vydání tohoto Ajvazova románu zásadně neměnily ani jeho podobu, ani vyznění, v podstatě pouze korigovaly odchylky a chyby vzniklé při redakčním a technickém zpracování edice z roku 1993.

Stylově i tematicky Ajvaz čerpá z borgesovského psaní, jeho próza má zázemí v soudobé evropské filozofii, nezapírá však ani blízkost buddhismu. Ajvazova „Praha magická“ vyrůstá z tradice česko-německé pražské literatury, zjištěná imaginace směřující vysoké a nízké i iniciační charakter narace ji sblížuje s tvůrčím gestem Daniely Hodrové a Jiřího Kratochvila.

Ukázka

Stoupal jsem příkrými uličkami podél zadních traktů paláců, nespěchal jsem, nevěděl jsem, kudy se dám za příštím rohem. Přemýšlel jsem, jaké budu mít v druhém městě zaměstnání – budu zlatokopem v knižní džungli, mnichem v klášteře v podkroví libeňského činžáku, rybářem, který vyplouvá za úlovkem na temné vnitřní moře a vidí v dálce svítit večerní lampy pokojů? Dřív jsem se bláhově domníval, že je možné v druhém městě strávit dovolenou, vrátit se a napsat o svém pobytu knihu. Dobrá, zanechám tu tedy knihu o setkání a o hranici. Mé příští knihy už budou psané písmem druhého města a vytištěné v nočních tiskárnách, ukrývající se za kabáty ve skříních. Možná se některá z mých knih objeví na polici antikvariátu, možná se někdo uchýlí jako já do prodejny před sněhovou vánicí nebo před deštěm, s údivem zahlédne jemnou ženskou ruku, která se z druhé strany vsune mezi svazky na polici, roztáhne mezi nimi mezeru a pak do ní vloží knihu: užaslý návštěvník knihu vytáhne a otevře, bude se dívat na stránky, pokryté neznámými znaky, potom se skloní a nahlédne do tmavé skuliny, která zbyla mezi knihami na polici, uvidí světla, míhotající se na černé hladině, ucítí pach kamenných chodeb.

(158–159)

Vydání

Druhé město, Mladá fronta, Praha 1993; 2. opravené vydání, Petrov, Brno 2005.

Ceny

Výroční cena Mladé fronty za rok 1993.

Reflexe

Románová kompozice putování a objevování jako by shrnovala a dále prohlubovala Ajvazův styl, postupy uvolňování možného. Jeho třetí kniha mohla být inspirována a ovlivněna Teorií stříbrného vozu (z prozaického souboru *Návrat starého varana*, 1991), zálibným přihlížením samopohybům výrazu, nasloucháním šelestům rodícího se (ne)smyslu, autorovým názorem teoretickým, znechucením *postmortálním turismem* atd. Přináší ucelenou vizi postupně odkrývaného jiného řádu, prostoru vyšinití a rozpomínání.

Luboš Merhaut: „Druhé město, kniha cesty“, *Literární noviny* 1993, č. 37, s. 6.

Paradoxem *Druhé město* – a zjištěním, na němž se Ajvazův román musel zastavit – je totiž to, že se o něm vyprávět nedá. Všecko, co umíme vyslovit, obsadíme pro náš svět; a snad i to, o čem mlčíme... Jsou proto literární modely „druhých měst“, uvězněné v nutnosti opakovat pouze příběhy „měst prvních“, jen efektními kulisami pro lingvistické a filozofické hry? Spíše máme jen jedny příběhy, o jejichž smysl se pokoušíme stále znovu a znovu.

Pavel Janáček: „Paralelní světy uvnitř magické Prahy“, *Lidové noviny* 29. 7. 1993 (příl. *Národní* 9).

Motiv světa skrytého za světem běžným se v literatuře objevuje velmi často. Ajvaz nepřináší nic zásadně nového a pohybuje se jen po povrchu, v náznacích. Jak vlastně onen záhadný svět vypadá, se nikdo nedozví. Přesto však autor tento motiv zpracovává zajímavě a v závěrečných kapitolách mimořádně jímavě. Při zpětném zkoumání knihy se však vyjevuje jistá nevyrovnanost. Většina kapitol střední části popisuje pouze epizody, které nijak zvlášť nenavazují na text předcházející, ani nepředznamenávají text následující. Dokonce se zdá docela pravděpodobné, že kdyby kapitoly 3 až 19 úplně vypustil, smysl a celkové vyznění knihy by to zásadně neovlivnilo. Jediné, co stále udržuje pozornost, je touha odhalit spolu s hrdinou tajemství *Druhé město*.

Pavel Mandys: „Najít si své Druhé město. Pozoruhodná románová skladba Michala Ajvaze“, *Český deník* 23. 7. 1993, s. 10.

Ajvazova imaginace si nehraje se slovy, nezakouší jejich podstatu, nekupí odvážné či křehké metafory, nevystavuje logiku složitým zkouškám. Co ozvláštňuje, jsou situace, v nichž jako by bylo „zakleto“ samo tajemství skutečnosti. Jeho cesta odsud tam, její jednotlivé zastávky až nápadně připomínají iniciační obřady. Současně se však podobají onomu zvláštnímu stavu přechodu mezi bděním a spánkem, kdy ještě zcela nespíme a ozvěny okolního světa k nám stále pronikají, ale už sníme v prvních obrazech nočního dobrodružství.

Jan Gabriel: „Cesty do druhého možného světa. Další imaginativní próza Michala Ajvaze“, *Mladá fronta Dnes* 2. 8. 1993, s. 11.

Tah rozmáchlých souvětí, poněkud hekticky napěchovaných mnohonásobnými obrazy, říše svobody pro záměrně (jistě staropražsky) spleťtá odbočení Ajvazovy reflexe, má největší přednost ve vnitřním protitahu, v imanenci pobavenosti a ironie. Kam jsme to ale tažení, jaká je naše odměna? – Předestřen je náhodný, o to více lpěný svět bez duhových tahů, jehož jedinou skutečnou kvalitou je diskriminace totality světa našeho. Jinakost, Ajvazův výkon snad ospravedlňující meta, je bez přestání srážena liberalismem obrazivosti, která paradoxně spíše než „jinam“ poukazuje na tvořící já, na dirigenta, jehož pohyby jsou tak nápadné, že zastihují orchestr. Hravost, zpočátku milá, vysílená ovšem opakováním, zviditelňuje více hrajícího si než svou vlastní autonomii a nenahrazuje tak absenci lidského osudu, hlubiny srdce a podobných atributů klasické prózy.

Jan Černý: „Problematičnost Michala Ajvaze“, *Host* 1993, č. 6, s. 188.

Slovo autora

Dargúz, mytická bytost vašeho románu, mihne se na konci v jakési připomínce odcházejícího Krista. Nebo je to jinak?

Dargúz má především vztah k mýtům o umírajícím a znovuzrojujícím se božstvu. Je tu i určitá zvuková podobnost se jménem boha Tammuze. Tenhle motiv opět souvisí se vztahem světa tajemství a běžné logiky, centra a okraje, neproblematického řádu a něčeho, co přichází z hlubin mořského světa, temnot džungle, Asie atd. Mýtus o umírajícím a znovuzrojujícím se božstvu se stává výrazem určitého životního procesu, kdy nejprve člověk příkládá v životě smysl nějakému neproblematickému řádu, a pokládá ho za jediný možný, a když se pak setkává s tím „druhým“ světem, tak jednou třeba tento řád nevydrží nápor a rozpadne se, protože si člověk uvědomí, že existuje i něco jiného, náš každodenní svět z tohoto zážitku zahyne, ale zároveň se obrozuje, nachází svoje hlubší prameny. Komplex znovuzrojujícího souvisí zároveň s problematikou střed a okraj, zapomenutý originál atd. – ale tohle si člověk uvědomí až tehdy, když je kniha napsána. Hovořili jsme o iniciačním románu – iniciace je v podstatě znovuzrození a podstatnou funkcí literatury je, že by k znovuzrození v tomto smyslu, jak jsme o něm mluvili, mohla vést.

„Mým pohybem je kroužení na místě“ (rozhovor vedl Petr Kotyk), *Literární noviny* 1995, č. 31, s. 6.

Bibliografie ohlasů

KNÍŽNĚ: J. Trávníček, *Příběh je mrtev? Schizmata a dilemata modní prózy*, Brno 2003, s. 131–134. STUDIE: J. Kříž, *Tvar* 1993, č. 37/38, s. 7; J. Rulf, *Reflex* 1995, č. 45, s. 30–35; M. Ljubková, *Kritická Příloha Revolver Revue* 1998, č. 11, s. 64–68; J. Urbanec, *Tvar* 1999, č. 3, s. 11; týž *Autenticita a literatura* (ed. V. Křivánek), Praha–Opava 1999, s. 54–55; též in *Střídavý čas naděje. K české literatuře po roce 1945*, Opava 2002, s. 106–110; P. Brycz, *Dotyk* 1999, č. 4, s. 54–55; A. Haman, *Tvar* 2001, č. 17, s. 6–7; D. Hodrová, *Česká literatura* 2003, č. 5, s. 605–611, M. Suchomel, *Česká literatura* 2004, č. 4, s. 453–464; O. Kutra, *Tvar* 2007, č. 11, s. 14. RECENZE: J. Navrátil, *Tvar* 1992, č. 8; J. Černý, *Host* 1993, č. 6; P. Janáček – J. M. Navrátil – M. Pi-

lař, *Iniciály* 1993, č. 35; J. Lukeš, *Nové knihy* 1993, č. 28; J. Malura, *Tvar*, 1993 č. 33/34; K. Chvatík, *Tvar* 1993, č. 49/50, též in *Od avantgardy k moderně*, Praha 2004, s. 333–337; L. Merhaut, *Literární noviny* 1993, č. 37; P. Mandys, *Český deník* 23. 7. 1993; P. Janáček, *Lidové noviny* 29. 7. 1993 (příl. *Národní 9*); J. Gabriel, *Mladá fronta Dnes* 2. 8. 1993; Z. Heřman, *Svobodné slovo* 17. 8. 1993; J. Peňás, *Lidové noviny* 12. 10. 1993; I. Šabovičová, *Denní Telegraf* 8. 11. 1993; L. Soldán, *Svobodné slovo* 15. 12. 1993; L. Rous, *Labyrint* 1994, č. 1; I. Mirošovský, *Labyrint* 1994, č. 3; J. Peňás, *Mladý svět* 1994, č. 5; Z. Mitáček, *Jihovýchodní pošta* 1994, léto; K. Souček, *Plzeňský deník* 14. 6. 1994; Š. Vlašín, *Naše pravda* 1995, č. 42; Z. Mitáček, *Verze* 96 1996, č. 1; J. Tlustý, *Host* 2005, č. 10; L. Kasal, *Tvar* 2005, č. 18.

Kateřina Bláhová